

Д.В.Дзятко

У лінгвістычнай навуцы антанімія трактуецца як апазіцыйнасць значэнняў лексічных адзінак, таму семантычная аснова антаніміі, як справядліва адзначае Л.А.Новікаў, утвараецца лагічнай супрацьлегласцю ўнутры адной сутнасці (адносінаў, працэсу, якасці і інш.) [2, с. 318]. Антонімы суадносяцца з тымі паняццямі і ўласцівасцямі, якія здольны градувацца ў свядомасці чалавека. Паколькі “антанімічныя адносіны ахопліваюць усе тыя лексічныя намінацыі, што падлягаюць якаснаму асэнсаванню і ацэнцы” [3, с. 124], то антанімію ў тэрміналогіі варта разглядаць як адну з праяў дакладнай лагічнай структураванасці тэрмінасістэмы [2, с. 29].

У беларускай матэматычнай тэрміналогіі рэалізуюцца два тыпы антаніміі: а) словаўтваральны; б) лексічны. Словаўтваральны тып антаніміі выражаецца праз рэгулярнае выкарыстанне прэфіксаў. Да словаўтваральных тэрмінаў-антонімаў адносяцца найменні спецыяльных паняццяў у выражання субстантывамі з фармантамі **анты-, бес-, контр-(контра-), не-(ня-), псеўда-**: **анты-**: *інвалюцыя* [1, с. 446; 5, с. 56; 6, с. 113; 8, с. 116] – *антыінвалюцыя* [5, с. 103], *інстантон* [5, с. 57] – *антыінстантон* [5, с. 15], *кватэрніён* [1, с. 448; 5, с. 64; 6, с. 114; 8, с. 120] – *антыкватэрніён* [5, с. 15] (усяго 15 антанімічных пар), **бес-**: *канечнасць* [6, с. 114] – *бесканечнасць* [6, с. 104], *парадак* [1, с. 455; 5, с. 141; 6, с. 124; 8, с. 138] – *беспарадак* [5, с. 20]; **дэ-(дэз-)**: *кадаванне* [1, с. 447; 5, с. 56; 8, с. 118] – *дэкадаванне* [1, с. 445; 5, с. 42], *арыентацыя* [1, с. 439; 5, с. 119; 8, с. 98] – *дэарыентацыя* [8, с. 111], *кампазіцыя* [1, с. 447; 5, с. 69; 8, с. 118] – *дэкампазіцыя* [5, с. 42]; **контр-(контра-)**: *варыянт* [5, с. 23; 8, с. 101] – *контраварыянт* [5, с. 71; 6, с. 115], *мадэль* [5, с. 101; 8, с. 125] – *контрамадэль* [5, с. 71], *прыклад* [6, с. 129; 8, с. 146] – *контрпрыклад* [5, с. 72; 8, с. 120]; **не-(ня-)**: *злічонасць* [8, с. 114] – *незлічонасць* [8, с. 132]; *развязальнасць* [8, с. 148] – *неразвязальнасць* [1, с. 453]; *сіметрычнасць* [1, с. 459] – *несіметрычнасць* [8, с. 133]; *супярэчлівасць* [8, с. 158] – *несупярэчлівасць* [8, с. 133] і інш. (каля 45 антанімічных пар). Антанімічныя пары лексем могуць утварацца з дапамогай прэфіксаў, што валодаюць супрацьлеглай семантыкай: *інтэрпаляцыя* [1, с. 447; 5, с. 60; 6, с. 113; 8, с. 117] – *экстрапаляцыя* [1, с. 463; 5, с. 225; 8, с. 169]. Парныя тэрмінаўтварэнні з прэфіксоідам **псеўда-** і без яго да словаўтваральных антонімаў можна аднесці толькі ўмоўна, паколькі ў звязках тыпу *граф* – *псеўдаграф* не назіраецца палярнасці, супрацьпастаўлення паняццяў.

Лексічныя тэрміны-антонімы характарызуюцца бінарнай апазіцыйнасцю дэфініцый. Гэты тып антонімаў найменш пашыраны ў навукова-тэхнічнай тэрміналогіі. У тэрмінасістэме матэматыкі да лексічных антонімаў адносяцца паняцці, якія, як правіла, служаць для намінацыі асноўных арыфметычных аперацый: *дзяленне* [1, с. 444; 5, с. 42; 8, с. 109] – *множанне* [1, с. 452; 5, с. 203; 6, с. 120; 8, с. 128], *памнажэнне* [4, с. 445]; *адыманне* [1, с. 438; 5, с. 31; 8, с. 95], *адніманне* [5, с. 31; 6, с. 102]) – *складанне* [1, с. 459; 5, с. 182; 6, с. 135; 8, с. 155]. Так, калі *дзяленне* – ‘арыфметычнае дзеянне, якое зводзіцца да таго, каб знайсці адзін з двух множнікаў, калі вядомыя іх здабытак і другі множнік’ [1, с. 112] і ‘накіраванае на пазнаванне ў колькі разоў адна велічыня большая за другую’ [7, с. 179], то *множаннем* называецца ‘матэматычнае дзеянне, супрацьлеглае дзяленню, у выніку якога адзін лік павялічваецца ў столькі разоў, колькі адзінак у другім ліку’ [7, с. 349]. Таксама да лексічных антонімаў адносяцца тэрміны з кампанентамі *верхні / ніжні: верхні і ніжні ліміты* [1, с. 441], *верхні інтэграл* [1, с. 441] – *ніжні інтэграл* [1, с. 453].

Такім чынам, з прааналізаванага матэрыялу вынікае, што беларуская матэматычная лексіка характарызуецца наяўнасцю тэрміналагічных апазіцый. Пры гэтым антанімічныя адносіны працягваюцца як у рознакаранёвых, так і ў аднакаранёвых лексемах. У беларускай матэматычнай тэрміналогіі найбольш пашыраны словаўтваральны тып антаніміі, які рэалізуецца праз выкарыстанне абмежаванага набору прэфіксаў і нярэдка вызначаецца семантычнай асіметрычнасцю антонімаў, пры якой адзін з тэрмінаў у антанімічнай пары семантычна больш складаны за другі. Пары антонімаў як словаўтваральнага, так і лексічнага тыпаў вызначаюцца вектарнай супрацьлегласцю семантыкі лексем з некаторым адценнем камплементарнасці.

Літаратура

1. Матэматычная энцыклапедыя / Гал. рэд. В.Бернік. – Мн.: Тэхналогія, 2001. – 496 с.
2. Новиков Л.А. Избранные труды. Т. 1. – М.: РУДН, 2001. – 672 с.
3. Плотнікаў Б.А., Антанюк Л.А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. – Мн.: Інтэрпрэссэрвіс, Кніжны Дом, 2003. – 672 с.
4. Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов / Под ред. Н.Н.Костюковича. – Мн.: БелЭн, 1995. – 512 с.
5. Русско-белорусский математический словарь / Под общ. ред. Я.В.Радыно. – Мн.: Вышэйшая школа, 1993. – 239 с.
6. Слоўнік матэматычнае тэрміналогіі: (Проект). – Менск: ІБК, 1927. – 145 с.
7. Глуначальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. М.Р.Судніка, М.Н.Крыўко. – Мн.: БелЭн, 1999. – 784с.
8. Тэрміналагічны слоўнік па вышэйшай матэматыцы для ВНУ / Т.Сухая, Р.Еўдакімава, В.Трацякевіч, Н.Гудзень. – Мн.: Навука і тэхніка, 1993. – 183 с.